

Проблеми сучасного підручника з географії України

Г. О. Лисичарова, С. В. Столбцов,

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара

e-mail: Lisicharova@mail.ru, stolbtsov@ua.fm

Постановка проблеми. Підручник – це особлива дидактична система, яка розкриває зміст навчання і є специфічною моделлю процесу навчання. Отже, підручник виконує двоєдину функцію: з одного боку, для переважної більшості учнів він є джерелом знань, носієм змісту навчання; з іншого, він є засобом навчання, який володіє матеріальною формою, пов'язаною зі змістом навчання, з процесом засвоєння цього змісту. В контексті сучасного підручникотворення на підручники і навчальні посібники покладається завдання сприяти самоосвіті і самоконтролю учнів, що матиме важливе значення в світлі їхньої підготовки до Державної підсумкової атестації (ДПА) й зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Сучасний підручник як джерело знань в умовах інформатизованого суспільства все більше зазнає конкуренції з боку новітніх засобів отримання учнями географічної інформації. Відтак, питанню наповнення підручника відповідно до шкільної програми та органічного взаємозв'язку з іншими джерелами інформації, особливо картографічними, й присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень. Значну увагу розробці теорії підручника приділяли В. П. Беспалько, І. Я. Лернер, В. А. Оніщук, М. Н. Скаткін; змісту географічних підручників – М. М. Баранський, С. Г. Кобернік, В. П. Максаковський, І. С. Матрусов, М. О. Откаленко, Л. М. Панчешнікова, Є. Й. Шипович; особливостям шкільних підручників з географії України – Л. М. Булава, Й. Р. Гілецький, О. В. Заставецька, Ф. Д.

Заставний, В. П. Корнєєв, П. О. Масляк, Н. В. Муніч, А. Й. Сиротенко, О. М. Топузов. Б. О. Чернов, П. Г. Шищенко.

Згідно з листом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 09.06.2011 р. № 1/9-454 [4] викладання курсу географії України забезпечується низкою підручників, серед яких базовими є підручник «Фізична географія України» (Шищенко П. Г., Муніч Н. В.; 2008) [3] та «Географія» (Надтока О. Ф., Топузов О. М., 2009) [2].

Метою статті є виявлення проблем використання чинних підручників з географії України на уроках і під час підготовки до ДПА.

Основна частина. Підручник належить до вербально-інформаційних засобів навчання, що формують географічну культуру учня, створюючи наукову картину світу. Сучасні підручники мають обов'язкові структурні компоненти: текстовий, ілюстративний, апарат орієнтування, методичний. Кожен з компонентів має свою функцію і покликаний сприяти здійсненню основних принципів: науковість навчання у поєднанні з доступністю; врахування вікових особливостей учнів; наочність навчання; сприяння розвиткові мислення учнів; зв'язок навчання з життям. Як зазначає В. Ф. Паламарчук, текст – ядро підручника, що є складним синтетичним продуктом інтелектуально мовленнєвої діяльності і сучасних способів передачі та обробки інформації [1].

Спираючись на існуючі класифікації текстового компонента підручників, можемо віднести зазначені навчальні джерела з курсів географії України до переважно теоретичних (за характером відображення дійсності) та репродуктивних (за провідним методом викладення матеріалу). Це означає, що тексти вибудовані у такий спосіб, щоб ознайомити учнів з закономірностями, теоріями, методологічними знаннями, але недостатньо містять емпіричної інформації (фактів, явищ, подій). Репродуктивність тексту має свої переваги – це, як правило, висока інформативність, структурованість, що робить ці тексти зрозумілими для

учнів, але для 8–9 класів бажано ширше залучати проблемний, програмований або комплексний підходи до викладення матеріалу.

Розглянемо особливості текстового та ілюстративного компонентів підручників з географії України. На нашу думку, матеріал у підручнику «Фізична географія України» з деяких тем подається на занадто високому теоретичному рівні («Топографічні карти», «Картографічні проєкції», «Геоморфологічна будова» тощо), що для учнів 8-х класів є занадто складним для розуміння. Незважаючи на те, що основні терміни в підручнику виносяться окремими визначеннями на поля, багато складних для засвоєння термінів взагалі не пояснюються. Наприклад, у темі «Геоморфологічна будова» під час опису льодовикових і воднольодовикових форм поверхні вживаються такі терміни, як «кари» і «цирки», проте детально описуються лише «ози». В завданнях для ДПА згадуються й зандри, про які в підручнику взагалі не йдеться. Під час характеристики карстових форм рельєфу в параграфі детально описуються печери, проте опис шахт, лійок, колодязів (які згадуються в тексті) відсутній.

Суттєвим недоліком, на нашу думку, є відсутність в підручнику для 8-го класу зв'язку з практичними роботами, що заплановані навчальною програмою курсу. Окрім цього, варто зазначити, що значна частина практичних робіт ґрунтується на знанні карти певної тематики. В цьому контексті виявлено певні розбіжності між картами, що подаються в підручнику, і картами атласу (за основу взято рекомендований профільним міністерством атлас «Фізична географія України» ДНВП «Картографія»). Особливо гостро ця проблема постає під час вивчення теми «Корисні копалини України». Учням важко зрозуміти де істина – в підручнику, чи в атласі, коли доходить до нанесення на контурну карту таких об'єктів, як басейни корисних копалин чи окремих родовищ (межі Дніпровського буровугільного басейну, місцезнаходження Білозерського залізорудного району).

На відміну від підручника для 8-го класу в підручнику для 9-го класу міститься спеціальна рубрика «Практичні роботи», що розкриває мету, матеріал до практичної роботи та її завдання. Проте, сама структура робіт, на нашу думку, не розкриває повною мірою завдань, що покладені на цей курс. Низка завдань, що подаються в практичних роботах у підручнику, є шаблонними і не спрямованими на виявлення учнями географічних закономірностей в матеріалі, що вивчається. Наприклад, практична робота №3 дає посилання на матеріал додатку 2 для виконання завдання, проте сам необхідний матеріал в додатку 2 відсутній.

Проблеми ілюстративного наповнення підручника для 9-го класу подібні до проблем, що описувалися: географічні помилки, змістові огріхи, нелогічність побудови діаграм, що дає хибне уявлення про певні поняття і явища. Низька якість самого друку ілюстрацій, особливо карт, що подаються в підручнику, значно зменшує якість роботи з ними.

Текстова частина підручника для 9-го класу написана на відповідному до віку учнів теоретичному рівні, проте не завжди матеріал підручника збігається зі змістом ще одного важливого засобу навчання – атласу. Особливо гостро ці розбіжності проявляються при вивченні галузей господарства України: структура галузей господарства, що подається в підручнику, не збігається з аналогічною структурою, що міститься в легенді карт атласу (це відмінність назв, ієрархічне підпорядкування, питома вага у структурі виробництва). Відповідно, учням складно перелаштуватися від тексту підручника на карту, де вони не знаходять, того, про що дізналися з параграфу. Враховуючи підлітковий вік дев'ятикласників, це є суттєвою проблемою сприйняття й опануванні матеріалу.

Ще однією важливою проблемою підручника для 9-го класу вважаємо його надмірну перенасиченість одиничними географічними поняттями, які перевантажують текст параграфів і, водночас, не супроводжуються поясненням їх відмінностей і характерних рис.

Наприклад, у темі «Чорна металургія» перелічуються райони, центри і заводи галузі, але взагалі відсутня інформація про їх спеціалізацію (комбінати повного циклу, електросталеплавильні, феросплавні) та відмінності між цими виробництвами, обумовленість їх розміщення. Ці самі недоліки виявлено і в інших темах («Машинобудування», «Хімічна промисловість»).

Ураховуючи те, що 9-й клас передбачає написання ДПА за курс «Географія України», постає завдання систематичної підготовки до цього іспиту учнів. Підручники мали б містити типові завдання до тих, які передбачені ДПА, – це тестові завдання різних типів (за вибором однієї правильної відповіді, на визначення відповідності, правильної послідовності), завдання відкритого типу, завдання на контурній карті. Натомість маємо лише тестові завдання першого рівня й теоретичні запитання, які спрямовані на репродукцію змісту параграфа.

Висновки. Загалом проаналізовані навчальні матеріали виявили низку проблем, пов'язаних з їх використанням в процесі навчання учнів 8-9 класів на уроках географії. На нашу думку, однією з причин такого явища є відсутність «спадковості» авторства в написанні підручників з географії України, звідси – проблеми цілісності: сприйняття матеріалу курсу значно знижується, що є неприпустимим (особливо з огляду на те, що учні складають іспит з ДПА).

Література

1. Дидактика современной школы : пособ. для учителей [Текст] / Б. С. Кобзарь, Г. Ф. Кумарина, Ю. А. Кусый и др. / [под ред. В. А. Онищука]. – К. : Рад. шк., 1987. – 351 с.
2. Надтока, О. Ф. Географія: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / О. Ф. Надтока, О. М. Топузов. – К. : Вид. дім «Світ знань», 2009. – 224 с.

3. Шищенко, П. Г. Фізична географія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / П. Г. Шищенко, Н. В. Муніч. – К. : Зодіак-ЕКО, 2008. – 240 с.

4. Шкільна географічна освіта в 2011/2012 році [Текст] // Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 09.06.2011 № 1/9-454 // Краєзнавство. Географія. Туризм. – № 29–31 (706–708), 2011. – С. 3–6.

UA Стаття присвячена проблемам шкільних підручників з курсів географії України. Автори звертають увагу на проблеми текстового та ілюстративного компонентів підручників, організації практичних робіт та підготовки учнів до ДПА.

Ключові слова: шкільний підручник, географія України, текстовий компонент, методичний апарат, проблеми використання підручника.

RU Стаття посвящена проблемам школьных учебников по курсам географии Украины. Авторы обращают внимание на проблемы текстового и иллюстративного компонентов учебников, организацию практических работ и подготовке учеников к ГИА.

Ключевые слова: школьный учебник, география Украины, текстовый компонент, методический аппарат, проблемы использования учебника.

EN The article deals with problems of school books of the courses geography of Ukraine. Great attention is paid problems with text and illustrative components of the school books, organization of practice and training for the State result examination.

Key words: schoolbook, geography of Ukraine, text component, the methodological apparatus, problems of use the schoolbook.